

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 3 / 77-93
Pregledni naučni rad
UDK: 343.12-053.2/.6
343.988:343.541-053.2/.6

POSEBNE MERE ZAŠTITE DETETA U KRIVIČNOM POSTUPKU*

Ivana Stevanović*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Autorka u radu posebno ukazuje na korake koji se čine na normativnom planu, kako od strane međunarodne zajednice, a prevashodno od strane države, sa ciljem unapređenja prava deteta žrtve svih vidova seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja u krivičnom postupku, odnosno punu primenu koncepta "pravosuđe po meri deteta". U radu je dat i prikaz pojedinih projektnih aktivnosti usmerenih na primenu konkretnih rešenja koji treba da obezbede ostvarivanje ovog zahteva.

KLJUČNE REČI: dete / posebne mere / zaštita / umanjenje sekundarne viktimizacije

1. UVOD

U poslednjih nekoliko decenija naročita pažnja na međunarodnom planu posvećena je uspostavljanju delotvorne zaštite maloletnih lica, posebno imajući u vidu neophodnost preduzimanja zakonodavnih i drugih mera za sprečavanje svih vidova seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja dece,¹ kao i potrebu njihove zaštite, uvažavajući da najbolji interesi deteta i pravo deteta da se njegovo mišljenje čuje i uzme u razmatranje predstavljaju jedan od osnovnih principa u ostvarivanju, poštovanju i zaštiti njihovih prava. Države ugovornice, svesne obima i karaktera ovih

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: ivanacpd@gmail.com

¹Pod pojmom "dete" međunarodni instrumenti podrazumevaju osobu do navršene 18 godine života.

pojava, posebno povećane međunarodne trgovine decom, iskorišćavanja dece u prostituciji i pornografiji, odnosno sve izražene zloupotrebe računarskih sistema i mreža u cilju regrutovanja dece u pomenute svrhe, pored ostalog, reagovala su i uspostavljanjem novih međunarodnih normi i standarda. U tom smislu, pored jasnog pojmovnog definisanja šta sve treba da sadrže zakonski opisi krivičnih dela na nivou materijalnog krivičnog prava, od izuzetne važnosti su i jasno definisane odredbe koje se odnose na specifičnosti procesnog položaja dece žrtava seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja.

Na nivou međunarodnih standarda posebno se insistira na potrebi ustanovljavanja posebnih mera zaštite i pomoći deci, odnosno definisanju odredbe koje promovišu neophodnost uspostavljanja nacionalne i međunarodne saradnje u prevenciji i suzbijanju seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja dece (Škuljić, 2002: 14). Važan korak predstavlja i uvođenje postavljenih standarda u normativni okvir Republike Srbije ratifikacijom *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji* (u daljem tekstu: *Protokol*)² i *Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja*³, kao i izmene i dopune relevantnog krivičnoprocesnog okvira u skladu sa ratifikovanim konvencijama.

Pored ratifikovanih međunarodnih ugovora i "meko pravo" poput: *Smernica o pravosudnim pitanjima koja se odnose na decu žrtve i decu svedoke krivičnih dela* predstavljaju državama važan putokaz u kom pravcu treba razvijati normativni okvir u posmatranoj oblasti.⁴ U duhu *Smernica o pravosudnim pitanjima koja se odnose na decu žrtve i decu svedoke krivičnih dela*, sa decom treba postupati na brižljiv način uzimajući u obzir njihovu ličnu situaciju, neposredne potrebe, starost, pol, invaliditet i nivo zrelosti uz potpuno poštovanje njihovog fizičkog, mentalnog i moralnog integriteta (*pravo na poštovanje dostojanstva*). Drugo, deca žrtve i svedoci treba da imaju pristup pravdi bez diskriminacije po osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porekla, imovine, invaliditeta ili drugog statusa (*pravo na zaštitu od diskriminacije*). Treće, deca žrtve i svedoci, njihovi roditelji ili staratelji i punomoćnici, od prvog kontakta sa sudskim procesom kao i tokom njegovog trajanja, treba da budu adekvatno i bez odlaganja informisani inter alia o: (A) dostupnosti zdravstvene, psihološke, socijalne i druge relevantne usluge podrške, (B) ulozi dece žrtava i svedoka u postupku, vremenu, mestu kao i načinu svedočenja, (C) toku i svim odlukama u vezi sa krivičnim postupkom, (D) mogućnostima za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom ili parničnom postupku (*pravo na informisanje*). Četvrto, potrebno je obezbediti da deca žrtve i svedoci mogu slobodno

²*Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*, "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02.

³*Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja*, "Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 1/2010.

⁴Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Annex, Odeljak, V-XIV, ECOSOC Resolution 2005/20, <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>, 23.7.2017.

i u skladu sa svojim uzrastom izražavati poglede i zabrinutost u vezi sa njihovim učešćem u sudskom postupku (*pravo na izražavanje mišljenja*). Peto, stručnjaci treba da razviju i sprovode mere za pružanje podrške deci žrtvama i svedocima u cilju olakšava davanja iskaza i razumevanja faza krivičnog postupka (*pravo na stručnu podršku*). Šesto, deca žrtve i svedoci treba da uživaju pravo na privatnost (*pravo na poštovanje privatnosti*). Sedmo, stručnjaci treba da vode računa o osetljivosti dece žrtvama i svedoka obavljajući razgovore sa njima u prostorijama sprecijalno namenjenim za ispitivanje dece kao i prilagođavanjem odvijanja sudskog postupka njihovim potrebama putem pravljenja pauze tokom svedočenja deteta, zakazivanja rasprava u vreme koje odgovara uzrastu i zrelosti deteta, kao i odgovarajućeg sistema obaveštavanja između nadležnih organa kako bi se osiguralo da dete dolazi u sud samo onda kada je to neophodno. Takođe, potrebno je smanjiti broj razgovora i saslušanja dece žrtva i svedoka na najmanju moguću meru kako bi se izbegao nepotrebn kontakt sa drugim učesnicima u postupku. Pored toga, preporuka je da se deca žrtve i svedoci zaštite od unakrsnog ispitivanja od strane odbrane (*pravo na zaštitu dece tokom sudskog postupka*). Osmo, u slučaju opasnosti od ugrožavanja bezbednosti deteta žrtve ili svedoka treba preduzeti odgovarajuće mere zaštite od takvog rizika pre, tokom i nakon okončanja sudskog postupka. Takve zaštitne mere mogu uključivati: (A) izbegavanje direktnog kontakta između dece žrtava odnosno svedoka i okrivljenog; (B) određivanje pritvora u predistražnom postupku, izricanje zabrane napuštanja stana ili drugog oblika lišenja slobode; (C) zaštite dece žrtava i svedoka od strane policije (*pravo na zaštitu bezbednosti*). Deveto, stručnjaci treba da razviju i implementiraju sveobuhvatne i posebno prilagođene strategije i intervencije u slučajevima gde postoji rizik od sekundarne viktimizacije dece žrtava. Prilikom razrade strategija treba da se uzme u obzir priroda viktimizacije, kućno ili zlostavljanje u institucionalnom okruženju, seksualna eksploatacija, trgovina ljudima (*pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije*). Konačno, deca žrtve treba da imaju pristup reparaciji kako bi se postiglo potpuno oštećenje, reintegracija i oporavak. Reparacija može uključivati naknadu štete od strane okrivljenog, pomoć iz programa kompenzacije žrtava kojima upravlja država ili naknadu štete u parničnim postupcima (*pravo na reparaciju*).

U kontekstu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji značajno je spomenuti i *Direktivu EU 2012/29 o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela* koja se u članu 24 bavi pitanjem zaštite dece žrtava tokom krivičnog postupka. U tom smislu se nalaže državama članicama da osiguraju da tokom istrage razgovor sa decom žrtvama bude audio-vizuelno snimljen tako da se može koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. U skladu sa nacionalnim krivičnim pravom države članice treba da postave specijalnog punoćnika detetu žrtvi krivičnog dela u slučaju kada su nosioci roditeljske odgovornosti onemogućeni da zastupaju decu žrtve zbog sukoba interesa, kao i u slučajevima kada dete nije u pratnji porodice ili je odvojeno od nje. U slučajevima kada dete žrtva ima pravo na advokata, ono ima pravo na pravni savet i zastupanje, u svoje ime, u postupcima u kojima postoji ili može postojati sukob interesa između deteta žrtve i nosilaca roditeljske odgovornosti. Kada postoji neizvesnost u pogledu starosti žrtve, a postoje

razlozi koji ukazuju da je žrtva dete, žrtva će se za svrhe ove *Direktive* smatrati detetom.⁵

Imajući navedeno u vidu osnovni cilj rada rada je da posebno ukaže na korake koji se čine na normativnom planu, kako od strane međunarodne zajednice, a prevashodno od strane države, sa ciljem unapređenja prava deteta žrtve u krivičnom postupku, odnosno punu primenu koncepta "pravosuđe po meri deteta". U radu je dat i prikaz pojedinih projektnih aktivnosti usmerenih na primenu konkretnih rešenja koji treba da obezbede umanje posledica sekundarne viktimizacije.

2. OPŠTE MERE ZAŠTITE DETETA OŠTEĆENOG/SVEDOKA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Zakon o ratifikaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, između ostalog, obavezuje države ugovornice da usvoje odgovarajuće mere za zaštitu prava deteta (Vučković-Šahović, 2006: 36) u svim fazama krivičnog postupka (član 8. Protokola), a naročito:

- Priznavanjem ugroženosti dece žrtava i prilagođavanjem postupaka da bi se uvažile njihove posebne potrebe, uključujući njihove posebne potrebe kao svedoka;
- Obaveštavanjem dece žrtava o njihovim pravima, njihovoj ulozi i obimu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i razmatranju njihovih slučajeva;
- Dopuštanjem da se u postupku u kom su ugroženi njihovi lični interesi prezentiraju i razmotre gledišta, potrebe i preokupacije dece žrtava, na način koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava;
- Obezbeđivanjem odgovarajućih službi podrške deci žrtvama tokom čitavog pravnog procesa;
- Zaštitom, kada je to odgovarajuće, privatnosti i identiteta dece žrtava i preduzimanjem mera u skladu sa nacionalnim pravom kako bi se izbeglo nepodesno širenje informacija koje bi mogle dovesti do identifikovanja dece žrtava;
- Obezbeđivanjem, u odgovarajućim slučajevima, bezbednosti dece žrtava, kao i bezbednosti njihovih porodica i svedoka koji svedoče u njihovo ime, od zastrašivanja i odmazde;
- Izbegavanjem nepotrebnog odlaganja razmatranja slučajeva i izvršavanja naloga ili uredbi o davanju obeštećenja deci žrtvama.

⁵*Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012, establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, Official Journal of the European Union L 315/57.*

Takođe, u smislu *Protokola*: "Države ugovornice će obezbediti da neizvesnost u pogledu stvarne starosne dobi žrtve ne spreči pokretanje krivičnog postupka, uključujući istražne radnje usmerene na utvrđivanje starosne dobi žrtve. Da u postupanju od strane sistema krivičnog pravosuđa, sa decom žrtvama nezakonitih radnji opisanih u ovom *Protokolu*, najbolji interes deteta bude prioritet". Države ugovornice preduzeće takođe, mere kako bi obezbedile odgovarajuću obuku, posebno pravnu i psihološku, za lica koja rade sa žrtvama nezakonitih radnji zabranjenih prema ovom *Protokolu* i usvojiti mere kako bi zaštitile bezbednost i integritet lica i/ili organizacija uključenih u sprečavanje i/ili zaštitu i rehabilitaciju žrtava takvih nezakonitih radnji.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja izuzetno detaljno reguliše opšte mere zaštite deteta žrtve u krivičnom postupku ali i sam način razgovora sa njim. U tom smislu države ugovornice ove *Konvencije* se obavezuju na preduzimanje neophodnih zakonodavnih i drugih mera, za zaštitu prava žrtava kao i njihovih posebnih potreba u ulozi svedoka, u svim fazama krivičnog postupka, a posebno:

1. upoznavajući ih, sem ako oni ne žele da prime takve informacije, sa službama koje im stoje na raspolaganju, njihovim pravima, njihovoj ulozi kao i praćenju i postupku nakon što podnesu tužbu, o opštem toku postupaka, optužbama kao i ishodu njihovog predmeta;
2. staranjem da barem u slučajevima gde eventualno postoji opasnost za žrtvu ili njenu porodicu, oni mogu da budu obavешteni, ako je neophodno, kada je gonjeno ili osuđeno lice privremeno ili konačno pušteno na slobodu;
3. omogućavanjem da, na način koji je u skladu sa pravilima domaćih postupaka, budu saslušani, izvedu dokaze ili izaberu sredstva putem kojih će predstaviti i na razmatranje staviti svoje stavove, potrebe i interese, neposredno ili preko posrednika;
4. pružajući im odgovarajuće usluge podrške tako da njihova prava i interesi mogu blagovremeno da budu predočeni i uzeti u obzir;
5. zaštitom njihove privatnosti, identiteta i slike o njima i, u skladu sa domaćim propisima, sprečavanjem širenja u javnosti bilo kakvih informacija na osnovu kojih bi se mogao utvrditi njihov identitet;
6. staranjem za njihovu bezbednost, kao i njihove porodice i svedoka u njihovo ime, od zastrašivanja, osvete i obnove viktimizacije;
7. staranjem da se kontakt između žrtava i učinioca u sudu ili organu unutrašnjih poslova izbegne, sem ako nadležni organi ne odrede drugačije u najboljem interesu deteta ili kad je zbog istrage ili postupaka takav kontakt neophodan.

Razgovor sa detetom

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja posebno ustanovljava i obavezu da u

situacijama kada se radi o detetu žrtvi seksualnog zlostavljanja, odnosno seksualne eksploatacije, države ugovornice preduzimaju neophodne zakonodavne i druge mere kojima se obezbeđuje:

1. da se razgovori sa detetom održe bez neopravdanog odlaganja po prijavljivanju činjenica nadležnim organima;
2. da se razgovori sa detetom obave, kada je neophodno, u prostorijama za to projektovanim ili adaptiranim;
3. da razgovore sa detetom vodi stručnjak za to osposobljen i po mogućnosti ista osoba;
4. da broj razgovora bude što manji i to samo onoliko koliko je preko potrebno za potrebe krivičnog postupka;
5. odnosno da dete prati njegov pravni predstavnik ili kada je odgovarajuće, odrasla osoba po njegovom izboru, sem ako sud ne donese obrazloženu odluku o suprotnom u pogledu te osobe (član 35).

Prilikom razgovora sa maloletnim licem (pogotovo mlađe starosne dobi) važno je.....

1. "Spustiti se na nivo" maloletnog lica (sesti pored nega ali ne suviše blizu da ne ugrozite njegov prostor)
2. Započnite razgovor tako da probudite interesovanje maloletnog lica (počnite razgovor jednostavnim pitanjima, obratite pažnju na neverbalnu komunikaciju – vodite računa i o svom neverbalnom izražavanju...)
3. Objasnite maloletnom licu zašto ste tu i šta nameravate da uradite:
 - *Postaviću ti mnogo pitanja ...*
 - *Ja ću ponavljati ono što si mi rekao/la, ako pogrešim reci mi da sam pogrešno razumeo/la;*
 - *Ukoliko ti treba pauza reci mi i prekinućemo razgovor na nekoliko minuta;*
 - *Kada završim sa pitanjima, ukoliko imaš neka pitanja za mene ja ću pokušati da odgovorim na njih ... (Stevanović, 2017:89)*

Takođe, važno je imati na umu da deca predškolskog uzrasta imaju kapacitet pamćenja kao i odrasli ali oni ne obraćaju uvek pažnju na detalje koje odrasli smatraju relevantnim - problemi vezani za sugestibilnost: maloletna lica (pogotovo mlađeg uzrasta manje su sugestibilna u pogledu činjenica, nego u pogledu intepretacije tih činjenica);

Maloletna lica ne lažu više od odraslih (već sa pet godina deca razumeju potrebu da govore istinu, dok deca školskog uzrasta već razumeju samu potrebu utvrđivanja činjenica);

Deca već u uzrastu od dve do tri godine mogu jednostavnim jezikom da opišu opaženi događaj;

Sa pet godina deca su u stanju da koriste složenije rečenice;

Sa deset godina deca su u stanju da opišu vreme, procene rujanje, odrede sukcesiju ili broj događaja;

Mlađa deca bolje komuniciraju neverbalno;

Sa mlađom decom treba upotrebljavati jednostavni jezik i izbegavati upotrebu zamenica (Stevanović, 2017: 90).

3. POŠTOVANJE PRINCIPA NAJBOLJEG INTERESA DETETA I PRAVA NA PARTICIPACIJU U KRIVIČNIM POSTUPCIMA

Najbolji interes deteta predstavlja jedan od osnovnih principa u ostvarivanju, poštovanju i zaštiti prava deteta. Obaveza države, svih relevantnih institucija, pa i suda jeste da u svim postupcima koji se tiču deteta vode računa o njegovim najboljim interesima. Ujedno najbolji interes deteta predstavlja pravni standard koji se ceni prema okolnostima svakog pojedinačnog slučaja. To znači da se prilikom donošenja svake odluke moraju sagledati okolnosti svakog pojedinačnog slučaja i odluka doneti u najboljem interesu deteta o čijim se pravima odlučuje.

Obaveza postupanja u skladu sa najboljim interesom deteta sadržana je u članu 3. stav 1 *Konvencije o pravima deteta*⁶ u kom članu je propisana obaveza svih javnih ili privatnih institucija socijalnog staranja, sudova, administrativnih organa ili zakonodavnih tela da u svim aktivnostima koje se tiču deteta vode računa o njegovim najboljim interesima (Vučković Šahović, Doek, Zermatten, 2012: 303-309). U tačkama 8. i 9. *Zakona o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*, se posebno ukazuje na to da je država dužna da obezbedi zaštitu najboljeg interesa deteta žrtve u svim fazama krivičnog postupka uz prevashodno priznavanje principa pravičnosti i nepristrasnosti.

Obaveza poštovanja principa najboljeg interesa deteta sadržana je i u drugim međunarodnim dokumentima, posebno od strane Srbije ratifikovanoj *Konvenciji Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja* i *Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, a u kojima je jasno ukazano na obavezu postupanja u skladu sa najboljim interesom deteta u krivičnim postupcima, na obavezu zaštite maloletnog oštećenog (deteta svedoka-žrtve) u krivičnom postupku, kao i uspostavljanja sistema pravosuđa po meri deteta.*

Najvažniji aspekt utvrđivanja najboljeg interesa deteta jeste da se detetu omogući da utvrdi svoj najbolji interes. U tom smislu najbolji interes deteta je usko vezan sa pravom deteta na participaciju tj. s pravom deteta da izrazi mišljenje o pitanjima koja ga se tiču i da to mišljenje bude uzeto u obzir prilikom donošenja odluka.

⁶*Konvencija o pravima deteta*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.

Prilikom procene najboljih interesa dece koja su u uključena u krivični postupak kao žrtve ili svedoci, važno je uzeti u obzir:

- a. njihove stavove i mišljenja;
- b. sva druga prava deteta, kao što je pravo na dostojanstvo, slobodu i ravnopravno postupanje treba u svakom trenutku da budu poštovana;
- c. svi nadležni organi vlasti treba da usvoje sveobuhvatan pristup kako bi na odgovarajući način uzeli u obzir sve interese o kojima se tu radi, uključujući psihološko i fizičko blagostanje i pravne, socijalne i ekonomske interese deteta.

Pravo deteta na participaciju je jedan od osnovnih principa prava deteta. Član 12. Konvencije o pravima deteta sadrži obavezu države da obezbedi detetu koje je sposobno da formira mišljenje pravo na slobodu izražavanja mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta i da posebno pruži mogućnost detetu da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji ga se tiču, bilo neposredno ili preko zatupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu sa nacionalnim pravilima procesnog zakonodavstva. Participacija deteta je u skladu sa shvatanjem deteta kao subjekta prava koje aktivno participira u ostvarivanju svojih prava. Ovo pravo je usko vezano sa pravom deteta na informisanje i pravom deteta na slobodu izražavanja, a što podrazumeva obavezu postupajućih organa da pre izražavanja mišljenja deteta obezbede da dete bude informisano o svim činjenicama koje su od značaja za donošenje odluke i to na jeziku koji je prilagođen detetu, kao i da mu omoguće da svoje mišljenje izrazi slobodno.

3.1. Krivičnopravni sistem i uvažavanje principa najboljeg interesa deteta i prava na participaciju u krivičnim postupcima u Republici Srbiji

U sistemu sveobuhvatne društvene intervencije u cilju zaštite fizičkog, psihičkog i seksualnog integriteta maloletnih lica zaštitna funkcija krivičnog prava je njegova osnovna i najvažnija funkcija. U istorijskom pogledu, zaštita maloletnika od nasilja, zloupotreba i eksploatacije počinje od sporadičnih mera krivičnopravne represije, da bi se kroz razvoj sistema porodičnopravne zaštite došlo do složenih normativnih modela društvenog reagovanja. Danas, krivično pravo obezbeđuje osnovnu zaštitu maloletnih lica od ponašanja i postupaka koji predstavljaju napad na njihov život, zdravlje, seksualni integritet, ličnost i vaspitanje (Banić, M., Stevanović, 2015: 6-8). Obim, domašaj i način delovanja i krivičnopravne zaštite, razlikuje se od nivoa i sadržaja te zaštite. Ključna uloga prava, naročito krivičnog prava u složenom sistemu društvenih intervencija, proističe iz toga što ono definiše oblike ponašanja koji narušavaju standarde odnosa prema maloletnom licu i izražava stepen "društvene (ne)tolerancije" na pojedine oblike ponašanja. Posmatrano iz ugla krivičnog prava, krivični zakon određuje uslove ili situacije koji opravdavaju određeni tip krivičnopravne reakcije, odnosno ponašanje koje povlači određenu krivičnu sankciju (Stevanović (b), 2014: 36-37).

U dvadesetprvom veku teško je uočiti krivičnopravne sisteme koji ne poklanjaju znatnu pažnju slučaju kada se kod određenih krivičnih dela maloletno lice javlja kao pasivni subjekt, a za najsavremenije krivičnoprocesne sisteme je karakteristično da

posebnu pažnju posvećuju situacijama u kojima se maloletno lice pojavljuje u ulozi oštećenog, odnosno svedoka u krivičnom postupku. U velikoj meri evropsko kontinentalno pravo sledilo je, u pogledu krivičnog položaja maloletnih lica i njihove zaštite, opšti progres koji je pre svega bio uslovljen razvojem krivičnog, međunarodnog prava. Drugim rečima krivično pravo sledilo je u velikoj meri, i samo kao određeni faktor promena, potrebe društva.

Na ovaj način, posmatrano iz ugla krivičnog položaja maloletnog lica u sistemu krivičnog postupka, od pasivnog subjekta kao lica na kome je preduzeta radnja izvršenja, pomera se ka licu čije je dobro povređeno ili ugroženo i gde se država i njeni organi postavljaju kao garanti tih prava i preuzimaju funkciju njihovog zastupanja u situacijama kada su ona ugrožena, odnosno povređena postupcima roditelja ili drugih osoba kojima je povereno staranje o maloletnom licu (Stevanović (a), 2014: 39). U Republici Srbiji krivični sistem obezbeđuje osnovnu zaštitu maloletnih lica od ponašanja i postupaka koji ugrožavaju njihov život, zdravlje, seksualni integritet, ličnost i vaspitanje. Naravno, krivični sistem deluje u sadejstvu s ostalim delovima pravnog sistema, odnosno povezano sa drugim institucionalnim sistemima kao što su: sistem socijalne zaštite, zdravstvo, obrazovanje. Ukoliko krivičnu zaštitu maloletnih lica odredimo kao skup pravnih normi kojim se zakonski daje opis krivičnih dela kojima se ugrožava i/ili povređuju život i telesni integritet, zdravlje, emocionalni i seksualni integritet i vaspitanje, možemo konstatovati da *Krivični zakonik*⁷ sve više proširuje zonu inkriminacije, povećavajući i diferencirajući sistem "krivičnih dela na štetu maloletnih lica."

Sa druge strane, Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnom postupku⁸ zaštitu maloletnih lica (u daljem tekstu: Zakon o maloletnicima)⁸, kao i Zakonik o krivičnom postupku⁹ sadrže niz odredbi čiji je cilj zaštita prava i interesa maloletnih oštećenih lica u postupku.

Krivični predmeti u kojima se pojavljuju maloletna lica kao oštećena ili svedoci treba da budu rešavani ekspeditivno, i može se razmotriti sistem utvrđivanja redosleda po kojima se predmeti uzimaju u ispitivanje prema prioritetu. Treba imati na umu da deca imaju drugačiji doživljaj vremena u odnosu na onaj koji imaju odrasli kao i da je element vremena njima veoma važan. Sudovi bi trebalo da postupaju po pravilima koja će omogućiti da se uspostavi sistem prvenstva kada je reč o posebno teškim ili hitnim slučajevima, ili onda kada bi, u slučaju da se bez oklevanja ne preduzme neki korak, mogle biti nanete nepopravljive posledice.

⁷*Krivični zakonik*, "Službeni glasnik RS" br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09; 111/09 i 104/13 i *Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika*, "Službeni glasnik RS", br. 94/2016 od 24. novembra 2016.

⁸*Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnom postupku*, "Službeni glasnik RS" br. 85/05.

⁹*Zakonik o krivičnom postupku*, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, i 45/2013 i 55/2014.

Zakon o maloletnicima sadrži posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u postupku koje propisuju obaveznu specijalizaciju svih postupajućih aktera u ovim postupcima, zaštitu od sekundarne viktimizacije, zabranu suočavanja okrivljenog i oštećenog, načelo hitnosti postupka, obavezno pravno zastupanje. Tako je članom 150. i 151. zakona propisana obavezna specijalizacija iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica svih postupajućih organa posebno sudija, javnih tužilaca, advokata, policije. Član 152. Zakona radi sprečavanja sekundarne viktimizacije i traumatizacije maloletnog oštećenog u postupku propisuje da se kao dokaz koriste video i audio trake kojima se registruje iskaz, pruža mogućnost da se jednom data izjava maloletnika koristi i u kasnijim fazama postupka, da se saslušanje obavi uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica, kao i da se saslušanje obavi u prostorijama van suda i to u stanu maloletnog oštećenog ili drugoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi-organizaciji stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnih lica. Javni tužilac, istražni sudija i sudije u veću dužni su da se odnose prema oštećenom vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj. Članom 153. propisana je i zabrana suočavanja maloletnog lica koje se saslušava kao svedok i okrivljenog, ako je maloletno lice usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti, posebno osetljivo, odnosno ako se nalazi u posebno teškom duševnom stanju. Članom 157. Zakona propisana je hitnost postupka pa su svi organi koji učestvuju u postupku dužni da postupaju najhitnije moguće kako bi se postupak što pre završio.

Zakonik o krivičnom postupku takođe sadrži niz odredbi čiji je cilj zaštita prava i interesa maloletnih lica u postupku, kao što su mogućnost izricanja mera bezbednosti i to mere zabrane prilaženja, sastajanja ili komuniciranja sa određenim licem kojom se učinocu krivičnog dela može zabraniti približavanje oštećenom na određenu udaljenost zabraniti pristup oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog ako se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji od strane učinioaca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog (član 18, 197 i 198).

Takođe, *Zakonik o krivičnom postupku* sadrži i pravila za saslušanje posebno osetljivih svedoka, kao i mera posebne zaštite zaštićenog svedoka. Status posebno osetljivog svedoka može se odrediti svedoku koji je s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja posebno osetljiv i u tom smislu ovim Zakonom je predviđena mogućnost određivanja statusa posebno osetljivog svedoka maloletnom oštećenom licu. Rešenje o određivanju statusa posebno osetljivog svedoka donosi javni tužilac, predsednik veća ili sudija pojedinac. Posebno osetljivom svedoku pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka koji je dužan da se prema njemu odnosi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice krivičnog postupka po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka. Ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi. Posebno osetljivi svedok može se ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno

u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica. Zakonik propisuje i zabranu suočenja posebno osetljivog svedoka sa okrivljenim, osim ako to sam okrivljeni zahteva, a organ postupka to dozvoli vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane (član 103. i 104.)

Zakonik o krivičnom postupku sadrži i posebne odredbe o merama posebne zaštite zaštićenog svedoka koje obuhvataju ispitivanje zaštićenog svedoka pod uslovima i na način koji obezbeđuju da se njegova istovetnost ne otkrije javnosti, a izuzetno ni okrivljenom i njegovom braniocu. Status zaštićenog svedoka sud može odrediti ako postoje okolnosti koje ukazuju da bi svedok davanjem iskaza ili odgovorom na pojedina pitanja sebe ili sebi bliska lica izložio opasnosti po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima (član 106). Međutim, i pored navedenih odredbi čiji je cilj da se spreči sekundarna viktimizacija i traumatizacija u postupku posebno osetljivih svedoka, veliki problem predstavlja činjenica da *Zakonik o krivičnom postupku* ne isključuje mogućnost unakrsnog saslušanja posebno osetljivih svedoka. Naime, članom 98. stav 3. Zakona propisano je da kad svedok završi svoj iskaz, a potrebno je da se njegov iskaz proveriti, dopuni ili razjasni, postaviće mu se pitanja koja moraju biti jasna, određena i razumljiva, ne smeju sadržati obmanu, niti se zasnivati na pretpostavci da je izjavio nešto što nije izjavio, i ne smeju predstavljati navođenje na odgovor osim ako se radi o unakrsnom ispitivanju na glavnom pretresu. Tumačenjem ove odredbe može se zaključiti da je unakrsno ispitivanje posebno osetljivog svedoka moguće na glavnom pretresu. Imajući u vidu da posebno osetljivog svedoka, a naročito oštećenog kome je dodeljen ovaj status u najvećem broju slučajeva za svedočenje predlaže javni tužilac, to bi značilo da na glavnom pretresu odbrana ima mogućnost da unakrsno ispituje ovog svedoka i da mu postavlja sugestivna, obmanjujuća, neodređena i nerazumljiva pitanja. Ispitivanje maloletnog oštećenog na ovaj način lako može dovesti do sekundarne viktimizacije i traumatizacije te je potrebno hitno izmeniti i precizirati ovo zakonsko rešenje i jasno isključiti mogućnost unakrsnog ispitivanja lica kojima je dodeljen status posebno osetljivog svedoka, posebno maloletnih lica (Škulić, 2014: 53-59; Škulić, 2016: 77-78).

Iskazi dece u krivičnom postupku

U predmetu W. S. protiv Poljske, Evropski sud za ljudska prava u Sreazburu je sugerisao koji su to mogući načini za testiranje pouzdanosti iskaza malog deteta koje je žrtva i ukazao je na to da se sve to može postići na način koji je u manjoj meri invazivan od neposrednog ispitivanja. Moguće je primeniti nekoliko sofisticiranih metoda: saslušanje deteta u prisustvu psihologa i to tako da se pitanja istovremeno u pismenoj formi daju odbrani, ili tako što će se razgovor voditi u prostoriji koja bi podnosiocu predstavke ili njegovom advokatu omogućio da budu prisutni preko video linka ili posebno instaliranih jednostranih ogledala.

Takođe, uvek treba imati na umu da će u cilju posebne zaštite ličnosti maloletnog lica oštećenog, predstavnici pravosudnih organa (javni tužioci i sudije) prilikom preduzimanja, zakonom propisanih ovlašćenja (*Posebni protokol o postupanju*

pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009):

- postupati sa naročitom hitnošću, obazrivo, vodeći računa o zrelosti, drugim ličnim svojstvima i zaštiti privatnosti maloletnog lica;
- predstaviti se maloletnom licu i na način na koji ono može da shvati, objasniti šta će se događati, šta se od njega očekuje i obavezno proveriti da li je ono to razumelo;
- informisati maloletno lice i njegovog roditelja, usvojioca ili staraoca o njihovim pravima i službama koje im stoje na raspolaganju radi pružanja pomoći i/ili podrške. Obezbediti da se maloletnom licu daju informacije na način koji je prilagođen njegovom uzrastu i zrelosti i na jeziku koji može da razume;
- uvek kada je to moguće uzeti iskaz od maloletnog lica, posebno maloletnog lica ispod navršenih četrnaest godina života, van prostorija pravosudnih organa, u za njega prirodnom ambijentu;
- uvek kada je to moguće koristiti posebne tehnike za uzimanje iskaza (združeni intervju), odnosno uzimati iskaz putem audio i video linka;
- onemogućiti (u prostorijama pravosudnih organa) kontakt maloletnog lica žrtve zlostavljanja i zanemarivanja kao davaoca iskaza i okrivljenog;
- ukoliko se iskaz maloletnog lica oštećenog - žrtve zlostavljanja i zanemarivanja uzima u prostorijama pravosudnih organa maloletno lice se mora osloboditi nelagodnosti/straha, tako što će ga tužilac, sudija ili stručno lice upoznati sa prostorom i pokazati mu zgradu (obavezno proveriti da li se maloletno lice oseća bezbednim);
- iskaz od maloletnog lica uzimaju samo za to obučeni tužioci i sudije (koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica);
- uzimanja iskaza od maloletnog lica (pogotovo mlađeg uzrasta - ispod 14 godina života) prilagoditi njegovom uzrastu i ličnim svojstvima - rečnik i intonaciju glasa takođe prilagoditi datim okolnostima;
- obrate pažnju na ponašanje maloletnog lica (izraz lica, pokrete tela, uznemirenost, da li pokazuje strah) i da tok uzimanja iskaza prilagode sagledanim reakcijama;
- ne insistirati na određenim pitanjima, na koja je očigledno da maloletno lice ne želi da da odgovor. Imati u vidu da je maloletno lice (pogotovo mlađeg uzrasta – ispod 14 godina života), uplašeno i da mu je neprijatno da priča o određenim događajima;
- objasniti maloletnom licu da nije krivo za ono što se dogodilo;
- uzimanja obaveštenja od maloletnog lica, započeti sa opštim pitanjima, uz obavezno pitanje da li je razumelo postavljeno pitanje, a zatim nastaviti sa pitanja u vezi sa konkretnim činjenicama;

- po završetku uzimanja iskaza, pitati maloletno lice i njegove roditelje, usvojioca ili staraoca, odnosno drugo lice koje je prisustvovalo uzimanju iskaza da li žele da se nešto dopuni, odnosno imaju li eventualne primedbe, što će se uneti u zapisnik i ukoliko to navedena lica zahtevaju izdati im kopiju zapisnika;
- zaštititi maloletno lice i njegovu porodicu od eventualnih medijskih zloupotreba. Prilikom davanja saopštenja ne smeju se navoditi ime, kao ni drugi podaci na osnovu kojih bi se moglo zaključiti o kom licu je reč. Saopštenje može sadržati kratak opis događaja (datum, vreme i šire mesto događaja, kao i podatke o uzrastu i polu maloletnog lica).

3.2. Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku

U okviru projekta: "Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite u Srbiji" Pravosudna akademija i Centar za prava deteta održali su, u periodu od 29. maja do 6. novembra 2016. godine u 89 osnovnih sudova informativne sesije na temu: *Zaštita maloletnog lica kao oštećenog i svedoka u krivičnom postupku*. Ove informativne sesije su organizovane intersektorski, za predstavnike pravosuđa, socijalne zaštite i predstavnike policije. Predavači su bili psiholozi, pedagozi, dečiji psihijatri i drugi iskusni stručnjaci u radu sa decom koji su za to prošli posebnu pripremu, a u okviru pomenutog IPA 2013 projekta.

Na informativnim sesijama prisustvovalo je 1015 učesnika: 393 predstavnika suda, 180 predstavnika tužilaštva, 247 predstavnika centara za socijalni rad, 166 predstavnika policije i 29 predstavnika drugih institucija. Osnovni cilj info-sesija bio je da se profesionalcima, prevashodno nosiocima pravosudnih funkcija, ali i svima onima koji rade sa decom žrtvama, ukaže na značaj umanjena posledica sekundarne viktimizacije po dete žrtvu ili svedoka u krivičnom postupku, kako se to čini, da se ukaže na aktivnu ulogu stručnjaka u pripremi maloletnog lica za sam postupak, odnosno o tome šta će se dešavati i koje su uloge profesionalaca koji će sa njim neposredno razgovarati, odnosno ukaže na značaj forenzičkog intervjua s ciljem što efikasnijeg postupanja, a vođenog u skladu sa najboljim interesom deteta.

Veliki značaj održanih info-sesija ogledao se i u mogućnosti da učesnicima budu predstavljene novoosnovane *Jedinice za podršku deci žrtvama/svedocima u krivičnim postupcima* s ciljem pružanja podrške posebno ranjivim grupama dece i njihovim porodicama.

Ceo proces bio je praćen definisanjem, publikovanjem i distribucijom: *Smernice za zaštitu dece u krivičnim postupcima*.

Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku formirane su u četiri grada: Beogradu, Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu, i funkcionišu na regionalnom nivou. Za realizovanje podrške porodici i deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku, formirani su timovi stručnjaka koji su edukovani za pomoć sudiji i tužiocu pri uzimanju iskaza, za pristup detetu u skladu sa uzrastom i vrstom traume, specifičnim načinima razgovora sa malim detetom i adolescentom, pripremu deteta za sud i pružanju podrške nakon sudskog postupka (Milosavljević-Đukić, Tankosić, Petković, Marković, 2017: 53-59).

Timovi su mobilni, realizuju terenski rad na nivou četiri apelaciona suda, poseduju mobilnu opremu za uzimanje iskaza, a usluga je trenutno besplatna. Usluga *Jedinice* treba da obezbedi; poštovanje načela hitnosti postupka, saslušanje deteta u prisustvu pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica, mogućnost saslušanja deteta van sudnice, bez prisustva okrivljenog i korišćenjem mobilne opreme, a sve u cilju da se izbegne višestruko saslušanje deteta, suočavanje sa okrivljenim i da se uskladi praksa na celoj teritoriji Republike Srbije.

Podrška deci u krivičnom postupku od strane *Jedinice* podrazumeva:

- 1) umanjeње posledica sekundarne viktimizacije u odnosu na maloletna lica žrtve tokom krivičnog postupka i po njegovom okončanju;
- 2) upoznavanje maloletnog lica sa krivičnim postupkom, odnosno razjašnjavanje uloge svih učesnika na jeziku i način koji je najprilagođeniji uzrastu i zrelosti deteta,
- 3) povećanje sposobnosti maloletnog lica da spremnije i kvalitetnije da iskaz;
- 4) povećanje poverenja maloletnog lica i njegove porodice u krivični postupak.

Jedinica ima ulogu da informiše i pripremi maloletno lice i porodicu za sud, da bude podrška tužiocima i sudu prilikom uzimanja iskaza od maloletnog lica, da sprovede forenzički intervju sa maloletnim licem i pruži savetodavnu i terapijsku podršku.

ZAKLJUČAK

Republika Srbija se nalazi u središtu procesa realizacije sveobuhvatnih reformi unutar sistema maloletničkog pravosuđa, te je razumljivo što je i akcenat prevashodno stavljen na Poglavlje 23 i Poglavlje 24 u procesu pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. Kao jedan od važnih problema u ostvarivanju prava deteta prepoznaje se i relativno nizak nivo svesti o pravima maloletnih lica, kao i o donetim propisima u delu krivičnopravne zaštite, odnosno njihove zaštite kao žrtava i svedoka od posledica sekundarne viktimizacije u krivičnom postupku.¹⁰ Imajući navedeno u vidu u radu je posebno ukazano na korake koji se čine na normativnom planu, kako od strane međunarodne zajednice, a prevashodno od strane države, sa ciljem unapređenja prava deteta žrtve u krivičnom postupku i implementaciju koncepta "pravosuđe po meri deteta", a dat je i prikaz pojedinih projektnih aktivnosti usmerenih na implementaciju konkretnih rešenja.

Inače, "pravosuđe po meri deteta" označava pravosudni sistem koji jemči poštovanje i delotvorno sprovođenje svih prava deteta na najvišem mogućem nivou, ... To je pre svega pravosuđe koje je dostupno, primereno uzrastu, efikasno, prilagođeno potrebama i pravima deteta i usredsređeno na te potrebe i prava, uz poštovanje prava deteta, uključujući pravo na postupak u skladu sa zakonom, pravo da učestvuje u postupku i da razume postupak, na poštovanje privatnog i porodičnog

¹⁰Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EUMD45/14, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf

života i na integritet i dostojanstvo. Ostvarivanje "pravosuđa po meri deteta" podrazumeva pravosuđe prilagođeno na način da bude primerenije detetu i efikasne postupke dostupne deci uz obezbeđenje neophodne nezavisne pravne reprezentacije. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim sistemom, bilo kao svedoci, žrtve (oštećeni) ili kao učinioci krivičnih dela, tužioci i podnosioci pritužbi budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interese.

Prilagođavanje pravosuđa da bude primerenije deci u Evropi deo je *Agende Evropske unije o pravima deteta*¹¹ i predstavlja jedan od najvažnijih standarda u oblasti prava deteta. Uvažavanje osnovnih načela "pravosuđa po meri deteta" podrazumeva primenu osnovnih principa: principa participacije, uvažavanje najboljih interesa deteta, poštovanje dostojanstva deteta, zaštitu od diskriminacije i vladavinu prava (*Smernice Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta – III Osnovna načela – od A. do E.*)¹²

Uvažavanje navedenih principa od posebne je važnosti i u svetlu zaštite maloletnih lica kao oštećenih/svedoka od posledica sekundarne viktimizacije u krivičnom postupku.

LITERATURA

- (1) Banić, M., Stevanović, I. (2015) Kako do pravosuđa po meri deteta: zaštita dece žrtava u krivičnim postupcima i stanje u praksi u Republici Srbiji, Beograd: Centar za prava deteta.
- (2) Milosavljević-Đukić, I. Tankosić, B., Petković, J., Marković, M. (2017) "Jedinice za podršku deci žrtavama i svedocima u krivičnom postupku - Domaće pravo i praksa", Temida, br.1, str . 45-64.
- (3) Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, Beograd: Ministarstvo pravde Republike Srbije.
- (4) Posebnim protokolom o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2012, Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, dostupno na sjtu: www.mup.gov.rs
- (5) Stevanović, I. (a) (2014) "Krivičnopravni sistem i zaštita maloletnih lica (nacionalni normativni aspekt)", u: Vučković Šahović, N. i dr. Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela, Beograd: International Management Group.
- (6) Stevanović, I. (b) (2014) Moje pravo da budem zaštićen, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (7) Stevanović, I. (2017) "Opšte mere zaštite i iskaz deteta u krivičnom postupku" u: Vodič za sudije i tužioce na temu visokotehnološkog kriminala i zaštite maloletnih lica u Republici Srbiji, Sarajevo: Save the Children & Pravosudna akademija.
- (8) Vučković-Šahović, N. (2006) Eksploatacija dece s posebnim osvrtom na Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj

¹¹*Agenda Evropske unije o pravima deteta* usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060,15. februar 2011. godine).

¹²*Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.

prostituciji i dečjoj pornografiji, Beograd: Centar za prava deteta & Save the Children UK – kancelarija u Beogradu. Vučković Šahović, N., Doek, J., Zermatten, J. (2012) "The CRC Committee's General Comment No. 10", in: The Rights of the Child in International Law, Berne: Stampfli Publications Ltd. Škulić, M. (2002) Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima, Temida, br. 1.

- (9) Škulić, M. (2014) "Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku", u: Vučković, Šahović, N. i dr. Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela, Beograd: International Management Group - IMG.
- (10) Škulić, M. (2016) "Položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29", Kaznena reakcija u Srbiji VI deo, (ur. Đ. Ignjatović), edicija Crimen, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Odabrani domaći i međunarodni instrumenti

- (11) *Agenda Evropske unije o pravima deteta* usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. godine).
- (12) Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Annex, Odeljak, V-XIV, ECOSOC Resolution 2005/20, <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>, 23. 7. 2017.
- (13) *Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012*, establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, Official Journal of the European Union L 315/57.
- (14) *Konvencija o pravima deteta*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.
- (15) *Krivični zakonik*, "Službeni glasnik RS" br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09; 111/09 i 104/13 i *Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika*, "Službeni glasnik RS", br. 94/2016 od 24. novembra 2016.
- (16) *Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.
- (17) *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik RS" br. 85/05.¹ *Zakonik o krivičnom postupku*, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, i 45/2013 i 55/2014.
- (18) *Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*, "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02.
- (19) *Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja*, "Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 1/2010.

SPECIAL MEASURES OF CHILD PROTECTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In this paper the author is pointing towards the steps taken on the normative level by the state as well as by the international community with the aim to improve the rights of a child victim of all types of sexual exploitation and sexual abuse in the criminal proceedings i.e. the application of the concept of "child-friendly justice". This paper also gives an overview of certain project activities aimed towards implementation of concrete solutions which should fulfil this demand.

KEYWORDS: child / special measures / protection / reducing secondary victimisation